כיתה ט' | גמרא | שיעור 2 מתוך 5 | 45 דק' | פסחים קח ע"א – קח ע"ב

נבנה לבקשת מורה לכיתה ט'. חמ"ד: תכנית החובה לכיתה ט' היא ב"מ פרק ו (או המסכת שבית הספר לומד לבגרות); פרק "ערבי פסחים" מתאים כיחידה לקראת פסח. ממלכתי: אין חובת גמרא; מתאים כהעשרה ולקראת פסח.

הסיבה וארבע כוסות: "דהשתא הוא דקא מתחלא לה חירות"

🎯 מטרות השיעור

- התלמידים יסבירו על מה צריך להסב בליל הסדר ועל מה לא (מצה, מרור, יין).
- התלמידים יתארו מהי הסיבה נכונה ("פרקדן", "הסיבת ימין") ויסבירו את הטעם לפי הרשב"ם.
- התלמידים יסבירו את הנימוק "שאף הן היו באותו הנס" ואת ההבדל בין "ידי יין" ל"ידי חירות".
- התלמידים יזהו בגמרא שתי דעות הפוכות ואת ההכרעה "אידי ואידי בעו הסיבה".

❓ השאלה הגדולה של היחידה

איך הופכים ערב אחד בשנה לחוויה שבה כל אחד, בכל דור, מרגיש שהוא עצמו יצא לחירות?

היחידה עוברת על פרק י במסכת פסחים, "ערבי פסחים", לפי סדר ליל הסדר: ההכנה, ההסיבה וארבע הכוסות (שיעורים 1-2), השאלות של הילדים ו"מה נשתנה" (שיעור 3), התשובה "מתחיל בגנות ומסיים בשבח" (שיעור 4), ורבן גמליאל, "בכל דור ודור" והאפיקומן (שיעור 5).

🧪 פתיחה: איך יושב מלך?

מבקשים משני מתנדבים להראות "איך יושב עבד" ו"איך יושב מלך" על כיסא. שואלים את הכיתה: מה ההבדל? מה הגוף אומר בלי מילים? רושמים: "הגוף מספר סיפור". (5 דקות)

📖 הסבר למורה

בשיעור הקודם ראינו שהמשנה מחייבת גם עני להסב. הגמרא בדף קח ע"א מפרטת: על מצה צריך להסב, על מרור לא צריך (הסבר מקובל: המרור הוא זכר לעבדות). על היין נאמרו בשם רב נחמן שתי דעות: צריך הסיבה ואין צריך הסיבה.

הגמרא מיישבת: "הא בתרתי כסי קמאי, הא בתרתי כסי בתראי" – דעה אחת מדברת על שתי הכוסות הראשונות, והשנייה על שתי האחרונות. אבל אין ודאות מי צריך מה: יש מי שאומר שבכוסות הראשונות מתחילה החירות, ויש מי שאומר שעד הכוס השנייה עוד אומרים "עבדים היינו", והחירות רק אחר כך. המסקנה: "אידי ואידי בעו הסיבה" – בכל ארבע הכוסות מסבים.

איך מסבים? "פרקדן" (שוכב על הגב) אינו הסיבה, וגם הסיבה על צד ימין אינה הסיבה – הרשב"ם מסביר: "שהרי בימינו הוא צריך לאכול". הגמרא מוסיפה סיבה בריאותית: שמא האוכל ייכנס לקנה הנשימה. לכן מסבים על צד שמאל.

מי מסב? אישה אצל בעלה לא צריכה (לפי מנהג אותם ימים), אבל "אשה חשובה" צריכה; בן אצל אביו צריך; תלמיד אצל רבו – אביי מספר שרב יוסף אמר להם שאינם צריכים, כי "מורא רבך כמורא שמים". ובעניין ארבע כוסות: רבי יהושע בן לוי קובע שנשים חייבות, "שאף הן היו באותו הנס". ורבא מלמד ששתיית יין חי (לא מזוג, לפי מנהג היין של אז) יוצאת "ידי יין" אבל לא "ידי חירות".

📜 המקור (הגמרא מתוך ספריא, מהדורת William Davidson המנוקדת; רשב"ם מתוך ספריא, דפוס וילנא)

מילים קשות: **הֲסִיבָּה** = ישיבה בהטיה על הצד; **תַּרְתֵּי כָּסֵי קַמָּאֵי / בָּתְרָאֵי** = שתי הכוסות הראשונות / האחרונות; **מַתְחֲלָא לַהּ חֵירוּת** = מתחילה החירות; **אִידֵי וְאִידֵי** = אלה ואלה; **פְּרַקְדָּן** = שוכב על הגב; **קָנָה / וָושֶׁט** = קנה הנשימה / צינור המזון; **חַי** = יין לא מהול במים.

גמרא, פסחים קח ע"א: על מה מסבים?

וַאֲפִילּוּ עָנִי שֶׁבְּיִשְׂרָאֵל לֹא יֹאכַל עַד שֶׁיָּסֵב. אִיתְּמַר: מַצָּה צָרִיךְ הֲסִיבָּה, מָרוֹר אֵין צָרִיךְ הֲסִיבָּה. יַיִן, אִיתְּמַר מִשְּׁמֵיהּ דְּרַב נַחְמָן: צָרִיךְ הֲסִיבָּה. וְאִיתְּמַר מִשְּׁמֵיהּ דְּרַב נַחְמָן: אֵין צָרִיךְ הֲסִיבָּה.

🔤 **תרגום והסבר שלנו (לא נוסח הגמרא):** "ואפילו עני שבישראל לא יאכל עד שיסב": נאמר – מצה צריכה הסיבה, מרור אינו צריך הסיבה. יין: נאמר בשם רב נחמן שצריך הסיבה, ונאמר בשם רב נחמן שאינו צריך הסיבה.

גמרא, פסחים קח ע"א: מתי מתחילה החירות?

וְלָא פְּלִיגִי: הָא בְּתַרְתֵּי כָּסֵי קַמָּאֵי, הָא בְּתַרְתֵּי כָּסֵי בָּתְרָאֵי. אָמְרִי לַהּ לְהַאי גִּיסָּא וְאָמְרִי לַהּ לְהַאי גִּיסָּא. אָמְרִי לַהּ לְהַאי גִּיסָּא: תְּרֵי כָּסֵי קַמָּאֵי — בָּעוּ הֲסִיבָּה, דְּהַשְׁתָּא הוּא דְּקָא מַתְחֲלָא לַהּ חֵירוּת. תְּרֵי כָּסֵי בָּתְרָאֵי — לָא בָּעוּ הֲסִיבָּה, מַאי דַּהֲוָה הֲוָה. וְאָמְרִי לַהּ לְהַאי גִּיסָּא: אַדְּרַבָּה, תְּרֵי כָּסֵי בָּתְרָאֵי — בָּעוּ הֲסִיבָּה, הָהִיא שַׁעְתָּא דְּקָא הָוְיָא חֵירוּת. תְּרֵי כָּסֵי קַמָּאֵי — לָא בָּעוּ הֲסִיבָּה, דְּאַכַּתִּי "עֲבָדִים הָיִינוּ" קָאָמַר. הַשְׁתָּא דְּאִיתְּמַר הָכִי וְאִיתְּמַר הָכִי, אִידֵי וְאִידֵי בָּעוּ הֲסִיבָּה.

🔤 **תרגום והסבר שלנו (לא נוסח הגמרא):** ואין מחלוקת: אחת מדברת על שתי הכוסות הראשונות, והאחרת על שתי האחרונות. יש שאומרים כך: שתי הראשונות צריכות הסיבה, כי עכשיו מתחילה החירות; שתי האחרונות לא, מה שהיה – היה. ויש שאומרים להפך: שתי האחרונות צריכות הסיבה, כי זו שעת החירות; שתי הראשונות לא, כי עדיין אומרים "עבדים היינו". עכשיו שנאמר כך ונאמר כך – כולן צריכות הסיבה.

גמרא, פסחים קח ע"א: איך מסבים ומי מסב

פְּרַקְדָּן לָא שְׁמֵיהּ הֶסִיבָּה. הֶסִיבַּת יָמִין לָא שְׁמַהּ הֶסִיבָּה. וְלֹא עוֹד, אֶלָּא שֶׁמָּא יַקְדִּים קָנָה לְוָושֶׁט, וְיָבֹא לִידֵי סַכָּנָה. אִשָּׁה אֵצֶל בַּעְלָהּ לָא בָּעֲיָא הֶסִיבָּה, וְאִם אִשָּׁה חֲשׁוּבָה הִיא — צְרִיכָה הֶסִיבָּה. בֵּן אֵצֶל אָבִיו בָּעֵי הֶסִיבָּה. אִיבַּעְיָא לְהוּ: תַּלְמִיד אֵצֶל רַבּוֹ מַאי?

🔤 **תרגום והסבר שלנו (לא נוסח הגמרא):** שכיבה על הגב אינה הסיבה. הסיבה על צד ימין אינה הסיבה, ולא עוד אלא שמא ייכנס האוכל לקנה הנשימה לפני הוושט, ויבוא לידי סכנה. אישה אצל בעלה אינה צריכה הסיבה, ואם היא אישה חשובה – צריכה הסיבה. בן אצל אביו צריך הסיבה. שאלו: תלמיד אצל רבו, מה הדין?

גמרא, פסחים קח ע"א – ע"ב: ארבע כוסות

וְאָמַר רַבִּי יְהוֹשֻׁעַ בֶּן לֵוִי: נָשִׁים חַיָּיבוֹת בְּאַרְבָּעָה כּוֹסוֹת הַלָּלוּ, שֶׁאַף הֵן הָיוּ בְּאוֹתוֹ הַנֵּס. שְׁתָאָן חַי יָצָא, אָמַר רָבָא: יְדֵי יַיִן — יָצָא, יְדֵי חֵירוּת — לֹא יָצָא.

🔤 **תרגום והסבר שלנו (לא נוסח הגמרא):** ואמר רבי יהושע בן לוי: נשים חייבות בארבע הכוסות האלה, שגם הן היו באותו הנס. (ובהמשך:) מי ששתה אותן "חי" (יין חזק, לא מהול במים כמנהג אז) – יצא. אמר רבא: יצא ידי חובת יין, אבל לא יצא ידי חובת חירות.

⚖️ כתוב / מפרשים

בצד אחד מה שכתוב בגמרא במפורש, ובצד השני פירוש, עם שם המפרש. הפירוש הוא דרך אחת להבין, לא חלק מהגמרא. (בפרק הזה הפירוש שבצד הדף הוא של רשב"ם, נכדו של רש"י.)

📜 **כתוב:** "הסיבת ימין לא שמה הסיבה"

💭 **מפרשים:** "שהרי בימינו הוא צריך לאכול". כלומר: מסבים על צד שמאל, כדי שהיד הימנית תהיה פנויה לאכילה.

📜 **כתוב:** "ידי יין יצא ידי חירות לא יצא"

💭 **מפרשים:** רשב"ם: "אין זו מצוה שלימה שאין חשיבות אלא ביין מזוג". פירוש (שלנו, על פי הרשב"ם): המצווה היא לא רק לשתות, אלא לשתות כמו בן חורין, בדרך המכובדת של אותם ימים.

🧭 התאמה לפי זרם

השיעור מתאים לשני הזרמים. ההבדל בדגשים:

ממלכתי

- דיון בשפת הגוף: איך תנוחה ומנהגים מבטאים חירות וכבוד.

- "שאף הן היו באותו הנס": מקומן של נשים בסיפור יציאת מצרים ובחג.
- קריאה ביקורתית: המנהגים של "אשה אצל בעלה" משקפים חברה של אז; מה השתנה ומה נשאר?

ממלכתי-דתי (חמ"ד)

- לימוד הלכה למעשה: על מה מסבים (מצה, ארבע כוסות, אפיקומן), על צד שמאל, ומי מסב.
- "מורא רבך כמורא שמים": כבוד תלמידי חכמים ומעמד הרב.
- קישור למנהג שכל הנשים מסבות היום (הרמ"א פוסק שבזמננו כל הנשים נחשבות "חשובות"; להרחבה בכיתה עם המורה).

👩‍🏫 מהלך השיעור (45 דקות)

חומרים: דף המקורות מהעמוד הזה (או הגמרא), דף עבודה, לוח

1. פתיחה: איך יושב עבד, איך יושב מלך (5 דקות)
2. קריאה: על מה מסבים? (מצה, מרור, יין) (8 דקות)
3. שתי הדעות על הכוסות והמסקנה "אידי ואידי" (10 דקות)
4. איך מסבים: פרקדן, ימין, והרשב"ם (6 דקות)
5. מי מסב, ו"שאף הן היו באותו הנס" (7 דקות)
6. דף העבודה בזוגות (6 דקות)
7. כרטיס יציאה (3 דקות)

💬 שאלות בשלוש רמות

הבנה (מה כתוב?)

1. על מה צריך להסב ועל מה לא, לפי תחילת הסוגיה?
2. למה הסיבה על צד ימין אינה הסיבה? תנו שני טעמים.

פרשנות (מה זה אומר?)

1. הסבירו את שתי הדעות על הכוסות. מה הנימוק של כל אחת?
2. מה ההבדל בין "ידי יין" ל"ידי חירות"?

הערכה (מה דעתי?)

1. איזו דעה על הכוסות משכנעת אתכם יותר: החירות מתחילה בתחילת הסדר, או רק אחרי "עבדים היינו"?
2. האם לדעתכם מעשה (כמו הסיבה) יכול לגרום לאדם להרגיש חופשי? הסבירו.

🏁 סיכום השיעור

חוזרים ל"הגוף מספר סיפור": בליל הסדר אנחנו לא רק מספרים על החירות, אלא גם יושבים ושותים כמו

בני חורין. בשיעור הבא נראה איך חז"ל דאגו שהילדים לא יירדמו – וישאלו.

🎟️ כרטיס יציאה (2 דקות)

בסוף השיעור כל תלמיד כותב על פתק:

1. השלימו: הסיבת ימין לא שמה הסיבה, כי _____.
2. נשים חייבות בארבע כוסות, שאף הן _____.

💡 הערות למורה

הסוגיה כוללת שני "אמרי לה" הפוכים. כדאי לשרטט על הלוח שני טורים: "כוסות 1-2" ו"כוסות 3-4", ולסמן בכל טור לפי כל דעה אם צריך הסיבה. כך המסקנה "אידי ואידי בעו הסיבה" נראית לבד.

"אשה אצל בעלה" ו"אשה חשובה" נוגעים בנושא רגיש. כדאי להציג את הדין כשיקוף של מנהגי כבוד בעולם העתיק, ולציין שהראשונים כבר כתבו שבזמנם כל הנשים נחשבות חשובות (להרחבה מן ההלכה, לא מן הדף).

"יין חי": בימי חז"ל היין היה סמיך וחזק ושתו אותו מהול במים. אין צורך להתעכב על כמויות.

למתקשים: דף עם תמיכה, ובו מחסן מילים, שאלות בחירה ומשפטי פתיחה.

📝 בדף העבודה

טבלת "על מה מסבים", שאלות על שתי הדעות בעניין הכוסות, הרשב"ם על הסיבת ימין ושאלת אתגר על "ידי חירות". מחוון מלא בעמוד השני.

יש גם גרסה עם תמיכה (מחסן מילים, שאלות בחירה, משפטי פתיחה ומחוון משלה), ודף סיכום של עמוד אחד לתלמידים, להדבקה במחברת או לחזרה לפני מבחן.

מקורות

- פסחים קח ע"א (ספריא)
- פסחים קח ע"ב (ספריא)
- רשב"ם על פסחים קח ע"א (ספריא)

מחוון: הסיבה וארבע כוסות: "דהשתא הוא דקא מתחלא לה חירות"

1. מצה – צריכה הסיבה, היא אכילה של בני חורין. מרור – אינו צריך הסיבה, הוא זכר לעבדות. ארבע כוסות – לפי המסקנה "אידי ואידי בעו הסיבה", כולן צריכות הסיבה.
2. דעה א: שתי הראשונות צריכות הסיבה, כי "השתא הוא דקא מתחלא לה חירות"; האחרונות לא, "מאי דהוה הוה". דעה ב: שתי האחרונות צריכות, כי זו שעת החירות; הראשונות לא, כי עדיין אומרים "עבדים היינו". מכיוון שנאמרו שתי הדעות, מסבים בכולן.
3. רשב"ם: כי ביד ימין צריך לאכול. הגמרא: שמא יקדים קנה לוושט – האוכל ייכנס לקנה הנשימה, ויש בזה סכנה.
4. אישה אצל בעלה – אינה צריכה הסיבה; אישה חשובה – צריכה; בן אצל אביו – צריך; תלמיד אצל רבו – לפי רב יוסף אינו צריך, "מורא רבך כמורא שמים".
5. "ידי יין" = שתה את כמות היין הנדרשת. "ידי חירות" = שתה בדרך של בני חורין, יין מזוג ומכובד. הרשב"ם: אין זו מצווה שלמה. המטרה אינה רק לשתות, אלא להרגיש ולהראות חירות.